

Schliemann και Gladstone, μία ἐγκάρδια συνεννόηση

† Ἀνδρέας Παναγόπουλος

Στὸ Βρεταννικὸ Μουσεῖο, στὸ Λονδίνο, φυλάσσονται τὰ αὐτόγραφα τριάντα μιᾶς ἐπιστολῶν τοῦ Heinrich Schliemann πρὸς τὸν Βρεταννὸ Πρωθυπουργὸ καὶ δεινὸ κλασσικὸ φιλόλογο William Edward Gladstone.¹ Ἀπὸ αὐτές, ὅλες στὰ ἀγγλικά, καθὼς καὶ ἀπὸ τὶς ἀπαντήσεις τοῦ Gladstone στὸν Schliemann, δὴ ἐπιλέξουμε νὰ παρουσιάσουμε μὲ σχόλια τὶς πιὸ ἐνδιαφέρουσες μὲ κύριο κριτήριό τὴ σημασία, ποὺ ἔχουν στὸ νὰ καταδείξουν τὸ ἐπίπεδο τῶν σχέσεων καὶ τῆς ἐπικοινωνίας τῶν δύο ἀνδρῶν. Πρῶτα ὅμως δύο λόγια εἰσαγωγικά.

Ἀνάμεσα στὸν Γερμανὸ ἐρευνητὴ καὶ τὸν Βρεταννὸ πολιτικὸ καὶ λόγιο ἀναπτύχθηκε ἀπὸ τὸ 1873 ἤδη μιὰ ἐγκάρδια φιλία, ἀπὸ ἐκλεκτικὴ συγγένεια, βασισμένη κυρίως στὴν ἀλληλοεκτίμηση καὶ τὸν ἀμοιβαῖο θαυμασμό.² Ἦταν ἄλλωστε καὶ οἱ δύο ἐκρηκτικὰ δυναμικοί, χαλκέντερα ἐργατικοὶ καὶ γόνιμα δημιουργικοὶ καὶ ἀγαποῦσαν ἐξίσου τὴν Ἑλλάδα καὶ τὸν Ὀμηρο. Ἡ σχέση τους, ὡστόσο, σ' ἓνα μικρὸ ποσοστὸ ὀφείλεται καὶ σὲ σκοπιμότητα, ὄχι τόσο γιὰ ἰδιοτελεῖς λόγους προσωπικοῦ συμφέροντος καὶ ἀτομικῆς προβολῆς, ὅσο ἀμοιβαίας διευκόλυνσης στὸ ἔργο τους. Ὁ μὲν Schliemann ἔβλεπε στὸ πρόσωπο τοῦ Gladstone καὶ τὸν λόγιο φιλέλληνα καὶ διαπρεπῆ Ὀμηρολόγο, τοῦ ὁποῖου ἡ τεράστια πολιτικὴ ἐπιρροή (ἔγινε τέσσερις φορές πρωθυπουργός, 1868-74, 1880-85, 1886 καὶ, μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Schliemann, 1892-93) δὴ διευκόλυνε τὸ ἀνασκαπτικὸ καὶ ἐν γένει ἐρευνητικὸ του ἔργο ιδιαίτερα στὴν Τροία, ὅπου συνάντησε πολλὰς δυσκολίες. Ὁ δὲ Gladstone ἔβλεπε στὸ πρόσωπο τοῦ

Schliemann, τὸν πετυχημένο ἐρευνητὴ, ποὺ μὲ τὴ φήμη καὶ τὸ κύρος του, ὡς ἀνασκαφέως κυρίως τῆς Τροίας καὶ τῶν Μυκηνῶν, δὴ προσέδιδε κύρος στὶς φιλολογικὲς του ἐργασίες, κυρίως στὰ ὀμηρικὰ κείμενα, τὰ θεωρητικὰ πορίσματα τῶν ὁποίων συνέπιπταν μὲ τὶς ἀρχαιολογικὲς ἀποδείξεις τοῦ Schliemann. Δηλαδή ἀμοιβαῖος θαυμασμός, ἀμοιβαία συμπάθεια καὶ φιλία, ἀλλὰ καὶ ἐξασφάλιση ἀμοιβαίας διευκόλυνσης καὶ στήριξης πρὸς ὄφελος τῆς ἔρευνας καὶ τῆς ἐπιστήμης.

Ἀπόδειξη τῆς φιλίας καὶ τῆς ἐκτίμησης τῶν δύο ἀνδρῶν ἀποτελέσσει ἡ δημοσίευση ἐνὸς κειμένου τοῦ Gladstone μὲ τίτλο «Τὰ ἔπη βασισμένα σὲ μυκηναϊκὸ ὑλικό», ποὺ μπῆκε ὡς πρόλογος στὸ βιβλίό τοῦ Schliemann μὲ τίτλο *Μυκῆνες: Διήγηση τῶν ἐρευνῶν καὶ ἀνακαλύψεων στὶς Μυκῆνες καὶ τὴν Τίρυνθα*, δημοσιευμένο τὸ 1878.² Αὐτὸ ὅμως ἀπὸ τὴν πλευρὰ τοῦ Gladstone δείχνει καὶ τὴν ἐρευνητικὴ του δυνατότητα καὶ ἀπὸ τὴν πλευρὰ τοῦ Schliemann δείχνει καὶ τὴν διπλωματικότητά του, ὄχι μόνο γιατί κατάφερε νὰ κάμψει τοὺς δισταγμοὺς τοῦ Ἑλλήνου πολιτικοῦ, νὰ ἀφήσει γιὰ λίγο τὴν κοινοβουλευτικὴ του ρητορικὴ πρακτικὴ καὶ τὴν πολιτικὴ οἰκονομία, ὅπου διέπρεπε, καὶ νὰ ἐπιστρέψει σὲ παλιὲς ἀγαπημένες του ἀσχολίες, τὸν Ὀμηρο καὶ τῆς Μυκῆνες, ἀλλὰ καὶ γιατί ἀφιερώνει τὸ βιβλίό αὐτὸ στὸν Gladstone καὶ μάλιστα ἀπὸ κοινοῦ μὲ τὸν αὐτοκράτορα τῆς Βραζιλίας Pedro τὸν II, προφανῶς γιὰ νὰ διευκολυνθοῦν καὶ οἱ ἐπιχειρηματικὲς του δραστηριότητες καὶ στὴ Νότια Ἀμερικὴ.³

1. Ἔχουν δημοσιευθεῖ ἀπὸ τὸν Meyer (βλ. Meyer 1953, 1958 καὶ 1969).

2. Ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ ὅτι στὴ βιβλιογραφία τοῦ Schliemann, ποὺ συντάξε ὁ φίλος καθηγητὴς Γιώργος Κορρὲς (1974), ὑπάρχουν τριάντα ἓνα λήμματα, ἀναφερόμενα στὸν Gladstone, κατὰ σύμπτωση ὅσα ἀκριβῶς καὶ τὰ γράμματα, ποὺ τοῦ ἔστειλε ὁ Schliemann. Ἀπὸ αὐτά, τὰ πιὸ σημαντικὰ μετὰ τὸν «Πρόλογο» εἶναι τὰ ἑξῆς: α) Τὸ βιβλίό τοῦ Βρεταννοῦ πολιτικοῦ μὲ τίτλο: *Ὀμηρικὸς συγχορισμός: Ἔρευνα στὸν χρόνο καὶ τὸν τόπο τοῦ Ὀμήρου* (Λονδίνο, 1876) μὲ ἰδιαιτέρη ἔμφαση στὴν Πεδιάδα τῆς Τροίας, τὸν λόφο Χισαρλίκ καὶ τὶς ἐκεῖ ἀνακαλύψεις τοῦ Schliemann, ἔργο ποὺ τρία χρόνια ἀργότερα μεταφράστηκε καὶ στὰ γερμανικά καὶ τὸ

1879 καὶ στὰ ἑλληνικά (βγήκε στὴν Κέρκυρα σὲ μετάφραση Α.Μ. Ἰδρωμένου μὲ τίτλο *Κόσμου νεότης, τοῦτέστιν οἱ θεοὶ καὶ οἱ ἄνθρωποι τῆς ἡρωικῆς ἐποχῆς*) β) Τὸ ζήτημα «Ὀμηρος» στὴν *Chamber's Encyclopaedia* τοῦ Ἐδιμβούργου (τὸ 1874) μὲ ἔμφαση στὰ ἴδια σημεῖα· καὶ γ) τὸ ἄρθρο «Ἡ θέσις τοῦ Ὀμήρου στὴν Ἱστορία καὶ τὴν αἰγυπτιακὴ χρονολογία», δημοσιευμένο σὲ δύο συνεχόμενα τεύχη τοῦ περιοδικοῦ *The Contemporary Review* τοῦ Ἰουνίου καὶ τοῦ Ἰουλίου τοῦ 1874.

3. Ὁ καθηγητὴς Joachim Herrmann μὲ πληροφόρησε ὅτι, ὄντως, ὁ Schliemann εἶχε στὸ νοῦ του νὰ ἀγοράσει γῆ στὴ Βραζιλία, ἀλλὰ τελικὰ ἡ ἐπιθυμία του αὐτὴ δὲν πραγματοποιήθηκε.

Ἡ ἔναρξη τῆς ἀλληλογραφίας μεταξὺ τῶν δυὸ ἀνδρῶν φαίνεται νὰ ὀριοθετεῖται μὲ ἓνα γράμμα τοῦ Schliemann γραμμμένο στὴν Ἀθήνα στὶς 28 Δεκεμβρίου τοῦ 1873.⁴ Μὲ ἐξαιρετικὰ λεπτὴ καὶ ὄλο σεβασμὸ γλῶσσα, ὁ Schliemann, ποὺ ἦταν 51 χρόνων, ὅταν ὁ Gladstone ἦταν 64, τοῦ γνωρίζει τὴν ἀποστολὴ τοῦ παλαιότερου ἔργου του στὰ γερμανικὰ μὲ τίτλο *Ἰθάκη, Πελοπόννησος καὶ Τροία* (1869) καὶ βεβαιώνει ὅτι ἔδωσε ἐντολὴ στὸν ἐκδότῃ του Brockhaus στὴ Λειψία νὰ στείλουν στὸν Gladstone τὸ πρῶτο ἀντίτυπο τοῦ τότε ὑπὸ ἔκδοσιν ἔργου του *Trojanische Alterthümer*, καὶ τὰ δυὸ σχετικὰ μὲ τὶς ἐργασίες του στὴν Τροία. Ἐδῶ ἀξίζει νὰ ἐπισημανθεῖ ἡ τάση ποὺ καλλιεργήθηκε στὴ Βρεταννία τὸν 19ο αἰῶνα καὶ μέχρι τὸ τέλος τῆς ἀποικιοκρατίας, νὰ διαπρέπουν στὴν πολιτικὴ καὶ τὴ διπλωματία κραταιοὺ φιλόλογοι καὶ ἐν γένει ἀρχαιολογῶστες, ὁ διασημότερος τῶν ὁποίων στάθηκε ὁ ἴδιος ὁ Gladstone. Ἐπιπλέον τοῦ ἐκφράζει, εὐθέως καὶ χωρὶς περιστροφῆς ἀλλὰ καὶ χωρὶς κολακεία, τὸ θαυμασμὸ του καὶ τὸν βεβαιώνει ὅτι ἡ γνώμη, ποὺ ὁ Gladstone εἶχε διατυπώσει στὸ παλαιότερο γνωστὸ ἔργο του μὲ τίτλο *Homeric Studies*, ὅτι δηλαδὴ οἱ Τρῶες μιλοῦσαν ἑλληνικά, ἐπιβεβαιώνεται πλήρως ἀπὸ τὰ εὐρήματά του στὴν Τροία. Τίποτε καλύτερο ἀπὸ αὐτὸ γιὰ νὰ ξεκινήσει μία ἐγκάρδια φιλία.

Ὁ Gladstone τοῦ ἀπαντᾷ ἀπὸ τὸ 10 τῆς Downing Street δώδεκα μέρες ἀργότερα, στὶς 9 Ἰανουαρίου τοῦ 1874,⁵ ἐξ ἴσου κομπὰ καὶ θερμά, καὶ τὸν εὐχαριστεῖ γιὰ τὴν ἀποστολὴ τοῦ βιβλίου του· ταυτόχρονα, σὲ μιὰ ταπεινόφρονα *captatio benevolentiae* τοῦ ὁμολογεῖ ὅτι δὲν γνῶριζε οὔτε τὴν ὕπαρξιν τοῦ *Ἰθάκη, Πελοπόννησος καὶ Τροία*, πράγμα, ποὺ ἐπιχειρεῖ νὰ αἰτιολογήσει, ἀλλὰ ὄχι καὶ γιὰ νὰ δικαιολογήσει, μὲ βάση τὸ γεγονός, ὅτι «public business claims and possesses a monopoly of my time, while I hold my present office». Τοῦ γνωρίζει ὅτι διάβασε ἤδη τὸν πρόλογο τοῦ βιβλίου καὶ τοῦ ἐκφράζει τὸν ἐνθουσιασμὸ του γιὰ τὶς ἐπιτυχίες στὴν Τροία, προσθέτοντας ὅτι δὲν πρόλαβε νὰ προχωρήσει περισσότερο στὴν ἀνάγνωσιν τοῦ ἔργου, γιατί τὸ ἔλαβε μόλις τὴν προτεραία καὶ «τώρα βρίσκεται στὰ χέρια μιᾶς ἀπὸ τὶς κόρες μου» - ὁ καλύτερος δυνατὸς ἔμμεσος ἔπαινος. Τὸν βεβαιώνει ὅτι ἀπὸ τὰ λίγα ποὺ διάβασε, ἔμεινε ἐντυπωσιασμένος ἀπὸ τὴ σπουδαιότητα τῶν ἀνακαλύψεων καὶ τῶν διαπιστώσεων του γιὰ τὴν «πρωτόγονη ἱστορία», ὅπως ἀποκαλεῖ τὴ χαραυγὴ τῆς ἱστο-

ρικῆς περιόδου στὴν Ἑλλάδα· σεμνύεται μὲ ταπεινόφρονα χαρὰ, διαπιστώνοντας ὅτι πράγματι τὰ εὐρήματα τοῦ Schliemann ἐπιβεβαιώνουν τὶς δικές του ἐρμηνεῖες τοῦ Ὀμητικοῦ κειμένου, ὑπαινισσόμενος τὸ *Homeric Studies*, καὶ τὸ σπουδαιότερο, τὸν καλεῖ νὰ ἐπισκεφθεῖ τὸ Λονδίνο μὲ τὴν πρώτη εὐκαιρία, γιὰ νὰ γνωρισθοῦν καὶ ἀπὸ κοντά. Τὸν ἀποχαιρετᾷ ὡς «Your very faithful servant», ποὺ ἡ εὐγλωττία του δὲν χρειάζεται κανένα σχόλιο.

Ὅπως φαίνεται καὶ ἀπὸ τὰ συμφραζόμενα τοῦ παραπάνω γράμματος, ὁ Schliemann δὲν εἶχε νὰ ἀπαντήσῃ τίποτε· ἔπρεπε ἀπλῶς νὰ περιμένῃ τὸ ἐπόμενο γράμμα τοῦ πολιτικοῦ, ποὺ δὲν ἄργησε πολὺ. Τοῦ γράφει ἀπὸ τὸ Chester στὶς 5 Ἰουνίου τοῦ ἴδιου ἔτους, 1874.⁶ Τώρα πιά δὲν τὸν ἀποκαλεῖ «Dear Sir» ἀλλὰ «Ἀγαπητέ μου Dr Schliemann». Τὸν βεβαιώνει ὅτι ἡ Βρεταννία γέμισε ἀπὸ ἐπαίνους τῶν εἰδικῶν γιὰ τὶς σπουδαῖες ἀνακαλύψεις του στὴν Τροία.⁷ Μετὰ τοῦ ἐκφράζει τὸ θαυμασμὸ του, γιατί ἔμαθε ὅτι ὁ πολὺς Max Müller παραδέχθηκε ὅτι ἐπέισθη πῶς ὁ Schliemann ἀνέσκαψε τὴν Τροία τοῦ Ὀμήρου, πράγμα ποὺ πιστεύει πῶς δὰ δώσει μεγαλύτερο κύρος στὶς ἔρευνές του. Τὸν πληροφορεῖ ἐπίσης ὅτι διάβασε τὶς τελευταῖες ἀνακοινώσεις του γιὰ τὶς ἀνασκαφές του μὲ πολὺ ἐνδιαφέρον, «ἰδιαίτερα σὲ σχέση μὲ τὸ θέμα, στὸ ὁποῖο θεωρῶ τὸν ἑαυτό μου λιγότερο ἀναρμόδιο νὰ ἔχω γνώμη», δηλαδὴ κατὰ πόσο τὰ εὐρήματα τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ Schliemann ἀνταποκρίνονταν στὸ Ὀμηρικὸ κείμενο.⁸ Μὲ αὐτὴ τὴν εὐκαιρία τοῦ ἐσωκλείει ἓνα ἄρθρο του, ποὺ εἶχε πρόσφατα δημοσιεύσει πᾶν σὲ αὐτὸ τὸ θέμα. Στὴ συνέχεια ἀσχολεῖται μὲ ἓνα ἀπὸ τὰ λεξικολογικὰ προβλήματα, ποὺ εἶχε νὰ ἀντιμετωπίσει, δηλαδὴ μὲ τὸ περιεχόμενο τῆς λέξης ἤλεκτρον ὑπὸ τὸ φῶς τῶν εὐρημάτων τοῦ Schliemann στὴν Τροία, ὅπου μνημονεύει καὶ τοὺς Liddell καὶ Scott («our excellent lexicographers», ὅπως τοὺς ἀποκαλεῖ μὲ καμάρι). Στὸ τέλος τοῦ εὐχεται συνέχιση τῶν ἐπιτυχιῶν του στὸ «τόσο ἀληθινὰ κοσμοπολίτικο ἔργο του», ὅπως τὸ ἀποκαλεῖ μὲ ἐνθουσιασμὸ, καὶ τὸν ἀποχαιρετᾷ προσφωνώντας τον πάλι μὲ δέρμη: «Dear Dr Schliemann, Very faithfully Yours», ποὺ δείχνει κάτι πολὺ παραπάνω ἀπὸ μιὰ ἀπλή ἀλληλογραφικὴ σύμβαση τῆς ἐποχῆς.

Τὴ συνέχεια τῆς ἐπικοινωνίας τους δὰ τὴ βροῦμε σὲ ἓνα γράμμα τοῦ Schliemann πρὸς τὸν Gladstone ἓνα

4. Meyer 1953, 244.

5. Ὁ.π., 245 κ.έ.

6. Ὁ.π., 266 κ.έ.

7. Πράγματι, στοὺς *Times* τοῦ Λονδίνου ὑπῆρχαν καθημερινὲς σχεδὸν ἀνταποκρίσεις ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη μὲ νέα

ἀπὸ τὸ μέτωπο τοῦ Schliemann στὰ Δαρδανέλια - ὄχι ὅμως ὄλες ἐπαινετικές.

8. Ἐπιστολὲς τοῦ Schliemann στὴν ἐφημερίδα *Augsburger Allgemeine Zeitung* ἀπὸ 7.1.1872 ἕως 14.6.1873.

χρόνο ἀργότερα, στις 27 Ἰουνίου τοῦ 1875.⁹ Σὲ αὐτὸ τοῦ περιγράφει μὲ ἐκτενεῖς λεπτομέρειες τὴν τοπογραφία τῆς ἀκρόπολης τῶν Μυκηνῶν καὶ τὰ ἐκεῖ εὐρήματά του ἀπὸ τὶς παράνομες ἀνασκαφὲς τῆς χρονιᾶς 1874. Ἀνάμεσα στὰ ἄλλα ἀξιοπρόσεκτη εἶναι ἡ ἐξῆς λεπτομέρεια: «Ὅλα τὰ κεραμικά, πού βρῆκα στὶς Μυκῆνες, ἔχουν γίνει στὸν τροχὸ τοῦ ἀγγειοπλάστη· σχεδὸν ὅλα τους ἔχουν μέσα-ἔξω, ἢ μόνο ἔξω, γραπτὴ διακόσμηση τοῦ εἴδους περίπου τῆς γλυπτικῆς διακόσμησης, πού ὑπάρχει στὶς μαρμάρινες ζωφόρους σὲ κόκκινο ἢ πράσινο χρῶμα, πού λέγεται ὅτι βρῆκε ὁ Λόρδος Ἑλγιν στὸν Ἐθνασάρ τοῦ Ἀγαμέμνονα τὸ 1811 ἢ 1812, μετὰ ἀπὸ τὴν ἀνασκαφὴ τοῦ μνημείου αὐτοῦ ἀπὸ τὸν γιὸ τοῦ Ἀλῆ-Πασᾶ, καὶ πού τώρα βρίσκονται στὴν αἴθουσα μὲ τὰ μάρμαρα τοῦ Παρθενώνα στὸ Βρετανικὸ Μουσεῖο.»

Δὲν εἶναι βέβαια παράξενο, πού γράφοντας στὸν Βρεταννὸ Gladstone γιὰ τὶς εὐγενεῖς ἐπιδόσεις ἐνὸς ἄλλου Βρεταννοῦ, τοῦ Ἑλγιν, ὁ Schliemann δὲν βρίσκει νὰ πεῖ οὔτε μία λέξη καταδίκης τοῦ λόρδου ἢ συμπάθειας γιὰ τὸν ἑλληνικὸ λαό, πού τότε ἦταν ἀκόμη ὑπόδουλος. Ὁ Schliemann, ἄν καὶ φιλέλληνας, ἦταν πολὺ διπλωμάτης, πολὺ ρεαλιστῆς καὶ πολὺ ἐπιχειρηματίας, γιὰ νὰ ἐπιτρέψει στὸν ἑαυτὸ του τέτοιες εὐαισθησίες. Μετὰ τοῦ περιγράφει μὲ θαυμασμὸ μικροῦ παιδιοῦ αὐτὸ πού τοῦ ἔκανε τὴν μεγαλύτερη ἐντύπωση ἀπὸ ὅλα τὰ εὐρήματα στὶς Μυκῆνες, δηλαδὴ τὶς ἑκατοντάδες χιλιάδες ὄστρακα, μὲ τὰ ὁποῖα ἦταν καλυμμένο τὸ ἔδαφος καὶ πού οἱ ζωγραφιές τους δὲν εἶχαν χάσει τίποτε ἀπὸ τὴ λαμπρότητα καὶ τὴ φρεσκάδα τους παρὰ τὸ ὅτι εἶχαν ἐκτεθεῖ γιὰ πάνω ἀπὸ 2300 χρόνια στὸν καυτὸ ἥλιο τῆς Μεσογείου (τῆς Ἀνατολῆς, λέει ὁ ἴδιος), στὴ βροχὴ καὶ τὸν ἀέρα. Καὶ προσθέτει: «Παρακαλῶ τὴν Ὑψηλότητά Σας νὰ σημειώσῃ ὅτι [...] καὶ τὸ ἰσχυρότερο τεῖχος τοῦ κόσμου μπορεῖ εὐκόλα νὰ γκρεμιστεῖ, ἀλλὰ κανένας θνητὸς δὲν δὰ μπορούσε νὰ ἀφαιρέσει ὅλα τὰ ὄστρακα, μὲ τὰ ὁποῖα εἶναι στρωμένη κάθε ἀρχαία πόλη ... Ἄλλὰ αὐτὸ ἡ Ὑψηλότης Σας δὰ τὸ καταλάβει καλά, μόνο ἐάν ἐπισκεφθεῖ τὶς ἀνασκαφὲς μιᾶς ἀρχαίας πόλης...» Μετὰ τὸν πληροφορεῖ ἐπίσης ὅτι ἀνέσκαψε στὴ θῆση τοῦ ἀρχαίου ἡρώου κοντὰ στὶς Μυκῆνες, πού κἀκε ἀπὸ τὴν Ἰέρεια Χρυσίδα τὸ 414 π.Χ., ἀλλὰ δὲν βρῆκε μέσα παρὰ μόνο λίγα ὄστρακα, προσθέτοντας ὅτι τὸ ἥρωον εἶχε ἀνασκαφεῖ τὸ 1854 ἀπὸ τὸν Ἀλέξανδρο Ραγκαβῆ καὶ τὸν Conrad Bursian.

Καὶ ἐδῶ προκαλεῖ ἐντύπωση ἢ ἀποσιώπηση τῶν

σχετικῶν πληροφοριῶν τοῦ Θουκυδίδη γιὰ τὸ πάθημα τῆς ἰέρειας, ἀφοῦ, ἔτσι ὅπως τὸ ἀναφέρει ὁ Schliemann, φαίνεται σὰ νὰ ἦταν σκόπιμος ἠροστράτειος ἐμπρησμὸς, ἐνῶ στὴν πραγματικότητα ἦταν ἀτύχημα.¹⁰ Τέλος, τὸν ἀποχαιρετᾶ πάλι πολὺ θερμὰ: «With profound respect, Your excellency's faithful servant».

Ἐνα περίπου χρόνο ἀργότερα στις 8 Μαΐου 1876 ὁ Schliemann γράφει ἀπὸ τὴν Τροία στὸν Gladstone, γιὰ νὰ τὸν εὐχαριστήσῃ γιὰ τὸ βιβλίον *Homeric Synchronism*, πού ὁ Βρεταννὸς πολιτικὸς τοῦ εἶχε στείλει νωρίτερα.¹¹ Τὸν βεβαιώνει ὅτι τὸ διάβασαν κατ' ἐπανάληψη αὐτὸς καὶ ἡ γυναίκα του μὲ θάμβος καὶ θαυμασμό. Βρίσκει τὰ χρονολογικὰ του συμπεράσματα ὀρθὰ καὶ σὲ συμφωνία μὲ τὰ ἀρχαιολογικὰ εὐρήματα τοῦ ἴδιου στὸ λόφο Χισαρλικὸν στὴν Τροία. Τοῦ προβλέπει ὅτι τὸ ἔργο του αὐτὸ δὰ γίνῃ, στὸ σύνολό του, δεκτὸ μὲ ἐνθουσιασμὸ ἀπὸ τοὺς εἰδικούς, ἀλλὰ καὶ ὅτι μερικὰ συμπεράσματά του δὰ χτυπηθοῦν ἀπὸ τὴν κριτικὴ, πράγμα τὸ ὁποῖο καὶ ἔγινε, ἀλλὰ δὲν εἶναι τοῦ παρόντος νὰ μποῦμε σὲ λεπτομέρειες. Μετὰ τοῦ διεκτραγωδεῖ τὶς περιπέτειές του στὴν Κωνσταντινούπολη, ὅπου ἔπεσε τέσσερις φρικτοὺς μῆνες, μέχρι νὰ καταφέρει νὰ ἀποσπάσῃ τὸ σουλτανικὸ φερμάνι γιὰ τὴ συνέχιση τῶν ἀνασκαφῶν στὴν Τροία, προσθέτοντας χαρακτηριστικὰ ὅτι ὁ Ὀδυσσεὺς ὑπέφερε λιγότερα βάσανα περιπλανώμενος ἐπὶ δέκα χρόνια ἀπὸ ὅσα ὁ ἴδιος μένοντας στὴν Κωνσταντινούπολη αὐτοὺς τοὺς τέσσερις μῆνες. Ἐδῶ τοῦ ὑπενθυμίζει παλαιότερη ὑπόσχεσή του νὰ ἐπισκεφθεῖ τὶς ἀνασκαφὲς του στὴν Τροία καὶ τὸν προσκαλεῖ, στὸ ὄνομα τοῦ δείου Ὀμήρου καὶ στὸ ὄνομα τῆς ἐπιστήμης γενικά, νὰ πραγματοποιήσῃ αὐτὴν τὴν ἐπίσκεψη, ὅποτε θέλει, γιατί, ὅπως, τοῦ λέει: «ἡ ἐπίσκεψή σας αὐτὴ εἶναι μία ἀνάγκη καὶ δὰ ἀποτελέσει τὴ μεγαλύτερη ὑπηρεσία, πού δὰ μπορούσατε νὰ προσφέρετε στὸν ἐπιστημονικὸν κόσμον». Τοῦ ἀποδεικνύει ὅτι τὰ τέλη Ἰουλίου τοῦ ἴδιου ἔτους (1876) δὰ εἶναι ἡ πιὸ κατάλληλη ἐποχὴ, γιατί μέχρι τότε δὰ ἔχει ἀποπερατώσει τὴν ἀνασκαφὴ τοῦ ἀνακτόρου τοῦ Πριάμου καὶ δὰ ἔχει φέρει στὸ φῶς ἕνα σημαντικό μέρος τοῦ μεγάλου τεύχους. Ἀνάλογα ἀνεβαίνει καὶ ἡ θέρημ τοῦ ἀποχαιρετισμοῦ: «Μὲ ἐγκάρδιες εὐχὰς γιὰ τὴν εὐτυχία τὴ δική σας καὶ τῆς ἐνδοξοῦς οἰκογένειάς Σας, μὲ εὐκρινῆ σεβασμὸ, ὁ σταθερὸς θαυμαστής τῆς ἐξοχότητάς Σας».

Σὲ ἕνα πολὺ σύντομο γράμμα τοῦ Gladstone ἀπὸ τὸ Λονδίνο τῆς 8ης Ἰουλίου τοῦ ἴδιου ἔτους, 1876,¹² ὁ Βρε-

9. Meyer 1958, 33 κ.έ.

10. II.2.1. καὶ IV.133, 2-3. A. Panagopoulos 1980, 247 κ.έ. Σημειωτέον ὅτι ὁ Schliemann ἐσφαλμένα ἀναφέρει

τὸ 414 π.Χ. ἀντὶ τοῦ 423.

11. Meyer 1958, 40 κ.έ.

12. Ὁ.π., 49 κ.έ.

ταννός πολιτικός απαντᾶ για πρώτη φορά κάπως ψυχρὰ στὸν Schliemann. Φαίνεται ὅτι σ' ἓνα προηγούμενο γράμμα του, ὁ Schliemann τοῦ ζητοῦσε νὰ μεσολαβήσει μέσω τοῦ πρεσβευτῆ τῆς Βρεταννίας στὸν Μεγάλο Βεζύρη, νὰ αντικατασταθεῖ ὁ Γενικός Διοικητὴς τῶν Δαρδανελλίων, ποὺ ἐχθρευόταν τὸν Schliemann καὶ τοῦ παρεμπόδιζε τὸ ἔργο τῶν ἀνασκαφῶν στὴν Τροία. Ὁ Gladstone τὸ ἔκανε, ἀλλὰ ὄχι πολὺ εὐχαρίστως, γιατί προφανῶς αὐτὸ τὸν ἔφερε σὲ δύσκολη θέση («I have done this with great doubt and embarrassment»). Τοῦ γράφει χρησιμοποιώντας συνθηματικὰ ἢ συντομογραφικὰ ὀνόματα, γιατί προφανῶς δὲν ἐπιθυμοῦσε νὰ γνωστοποιηθεῖ ἡ μεσολάβησή του.

Καὶ ἡ ἐπίσκεψη μὲν ἐκείνη δὲν πραγματοποιήθηκε τελικὰ, ὥστόσο, ἡ μεσολάβησή του Gladstone φαίνεται ὅτι εἶχε θετικὰ ἀποτελέσματα. Ἦρθε μάλιστα σὲ πολὺ καλὴ ὥρα, γιατί τὰ βήματα καὶ οἱ δυσκολίες τοῦ Schliemann αὐτὴ τὴν ἐποχὴ εἶχαν φθάσει στὸ ἀποκορύφωμά τους: ὄχι μόνο τὸν χτυποῦσε τακτικὰ ἀπὸ τὶς στήλες τῶν *Times* τοῦ Λονδίνου κάποιος ἀνταποκριτὴς τῆς ἐφημερίδας ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη, ὀνόματι Mr Galenga,¹³ ὁ ὁποῖος χωρὶς νὰ ἔχει διαβάσει τὸ βιβλίο τοῦ Schliemann, ποὺ ὅμως εἶχε στὸ μεταξὺ ἐκδοθεῖ σ' ἀγγλικά με τίτλο *Ἡ Τροία καὶ τὰ ερείπιά της*, τὸν σαρκάζοταν, ὅπως ἔκαναν καὶ μερικοὶ Γερμανοὶ καὶ Ἕλληνες ἀντίζηλοί του,¹⁴ γιὰ τὰ εὐρήματά του στὴν Τροία, ὑποστηρίζοντας τὴν ἄποψη ὅτι ἡ ὀμηρικὴ Τροία ἦταν στὸ λόφο Balli Dag (Pinarbaşı) κι ὄχι στὸ λόφο Hisarlik, ἀλλὰ καὶ ὅπως φαίνεται καθαρὰ σὲ ἐπιστολὴ τοῦ Schliemann τῆς ἐποχῆς ἐκείνης πρὸς ἄλλον ἀποδέκτη, γραμμένη μάλιστα στὰ ἑλληνικά, μισήθηκε σφόδρα ἀπὸ τὸν τοπικὸ Βελῆ - Γενικὸ Διοικητὴ τῶν Δαρδανελλίων, ὀνόματι Ἰμπραήμ, τοῦ ὁποίου τὴν ἀντικατάσταση εἶχε ἐπιδιώξει ὁ Schliemann μέσω τοῦ Gladstone. Παραπονιέται μάλιστα ὅτι ὁ Βελῆς ἔφθασε σὲ τέτοιο σημεῖο παραφορᾶς, ὥστε τὸν ἀποκάλεσε «κύκλο» μπροστὰ σ' ὀλόκληρο τὸ Τοπικὸ Συμβούλιο, πράγμα ποὺ ὁ Schliemann προτίμησε νὰ καταπιεῖ παρὰ νὰ διακόψει τὶς ἀνασκαφές του στὴν Τροία.¹⁵

Εὐτυχῶς ὅμως τὸ διάβημά του στὸν Gladstone ἔφερε ἀποτελέσματα. Σὲ νέα ἐπιστολὴ του πρὸς τὸν Βρεταννὸ πολιτικὸ ἀπὸ τὴν Ἀθήνα τὴν 28η Δεκεμβρίου τοῦ 1876 ὁ Schliemann τοῦ εὐχεται τὰ βέλτιστα γιὰ τὸ νέον ἔτος 1877· τοῦ ἐφιστᾶ τὴν προσοχὴ στὰ ἄρθρα τοῦ ἰδίου στοὺς *Times* τοῦ Λονδίνου, εἰς ἀπάντηση τῶν κακε-

ντρεχειῶν σχετικὰ με τὶς ἀνασκαφές του στὶς Μυκῆνες καὶ τὸν βεβαιώνει ὅτι σύμφωνα με τὰ ἐκεῖ εὐρήματά του, δέχεται τώρα καὶ ὁ ἴδιος τὴ γνώμη, ποὺ εἶχε διατυπώσει ὁ Gladstone στὸ *Homeric Synchronism*, ὅτι δηλαδή ὁ Ὅμηρος πρέπει νὰ ἦταν Ἀχαιός, «γιατί μόνον ἓνας ποιητὴς, ποὺ γεννήθηκε καὶ ἐκπαιδεύτηκε σ' ἓναν τέτοιο πολιτισμὸ, ὅπως δείχνουν οἱ θησαυροὶ του, δὰ μπορούσε νὰ γράψει τὴν *Ἰλιάδα* καὶ τὴν *Ὀδύσεια*». Τοῦ ἀνακοινώνει ὅτι τὸ νέο του βιβλίο γιὰ τὶς Μυκῆνες, γραμμένο ἀπ' εὐθείας σ' ἀγγλικά δὰ ἐκδοθεῖ ἀπὸ τὸν κοινὸ τους φίλο John Murray, πρὸς τὸν ὁποῖον ἔχει δώσει ὁδηγίες νὰ στείλει τὸ πρῶτο ἀντίτυπο στὸν Gladstone – τελευταῖο καὶ πιὸ σημαντικό, τὸν εὐχαριστεῖ ἐγκάρδια γιατί με τὴ σύσταση, ποὺ ἔκανε ὁ Gladstone μέσω τοῦ πρεσβευτῆ τῆς Βρεταννίας στὴ Μεγάλη Πύλη, ὁ Μεγάλος Βεζύρης συνέστησε στὸν Γενικὸ Διοικητὴ τῶν Δαρδανελλίων ὄχι μόνο νὰ παύσει νὰ παρεμποδίζει τὸ ἔργο τοῦ Schliemann, ἀλλὰ καὶ νὰ τὸν διευκολύνει ὅσο μπορεῖ. «Ἔτσι, χάρις σὲ σᾶς», τοῦ γράφει, «μπορῶ νὰ συνεχίσω τώρα τὶς ἀνασκαφές στὸ Ἴλιον, εὐθὺς ὡς ἡ Τροία ξαναγίνει ἀσφαλῆς. Γιὰ τὴν ὥρα ὅμως δὲν ὑπάρχει ἀσφάλεια ἐκεῖ, ἀλλὰ πιστεύω ὅτι ὅλα δὰ εἶναι ἐντάξει γύρω στὰ τέλη Μαρτίου» (ἐνν. τοῦ 1877).

Στὸ ἐπόμενο γράμμα του, ἀπὸ τὸ Λονδίνο αὐτὴ τὴν φορά, ὅπου ἦρθε γιὰ τὴν ἐκτύπωση τοῦ βιβλίου του, τῆς 27ης Ἀπριλίου τοῦ 1877,¹⁶ ὁ Schliemann παρακαλεῖ θερμὰ τὸν Gladstone νὰ ἀναλάβει νὰ γράψει αὐτὸς τὸν πρόλογο, πράγμα ποὺ ὅπως εἶδαμε, μετὰ ἀπὸ πολλοὺς δισταγμούς, ὁ Gladstone ἔκανε τελικὰ, με ἐξαιρετικὴ μάλιστα ἐπιτυχία.

Στὶς 10 Ἀπριλίου τοῦ ἐπόμενου χρόνου, 1878,¹⁷ ὁ Schliemann γράφει ἀπὸ τὸ Παρίσι στὸν Gladstone ὅτι οἱ Μυκῆνες του στὰ γαλλικά ἐγιναν δεκτὲς παντοῦ με μεγάλο ἐνθουσιασμὸ καὶ ὅτι σημείωσαν τὶς περισσότερες πωλήσεις, ποὺ εἶχε ποτὲ ὁποιαδήποτε ἀρχαιολογικὴ ἔκδοση. Τὸν πληροφορεῖ ἀκόμη ὅτι οἱ ἐκδότες του στὴν Ἀμερικὴ τὸν βεβαίωσαν ὅτι ὁ τύπος καὶ τὸ κοινὸ του ἐπιφύλαξαν θριαμβευτικὴ ὑποδοχὴ καὶ ὅτι τὸ ἔργο του εἶναι, ἤδη καὶ δὰ ἐξακολουθήσει νὰ εἶναι, τὸ βιβλίο τῆς χρονιᾶς (τοῦ 1878), πράγμα ποὺ ὁ Schliemann με ταπεινοφροσύνη καὶ ἀνωτερότητα λέει στὸν Gladstone ὅτι τὸ ἀποδίδει ὁ ἴδιος στὸν Πρόλόγο του, ποὺ θεωρεῖται παγκοσμίως [...]. Ἐδῶ ἀπότομα τελειώνει τὸ γράμμα καὶ δὲν σώζεται ἡ συνέχεια καὶ ἡ κατάληξή του.

Ἀπὸ τότε καὶ μετὰ ἡ ἐπικοινωνία τῶν δυὸ ἀντρῶν

13. Ὁ.π., 48-49

14. Μεταξὺ αὐτῶν ὁ Γ. Νικολαΐδης, ὁ Α. Ρουσόπουλος καὶ ὁ Σπ. Κόμνος.

15. Meyer 1958, 51.

16. Ὁ.π., 68.

17. Ὁ.π., 72.

ἐξελίσσεται crescendo καὶ ἀποκορυφώνεται ἑπτὰ χρόνια ἀργότερα, ὅταν, μὲ ὑποκίνηση τοῦ ἴδιου του Gladstone καὶ πρόταση τοῦ Βασιλικοῦ Ἰνστιτούτου τῶν Βρετανῶν Ἀρχιτεκτόνων, ἡ βασίλισσα τῆς Ἀγγλίας ἀπένειμε στὸν Schliemann τὸ χρυσὸ παράσημο Τέχνης καὶ Ἐπιστήμης στὶς 8 Ἰουλίου τοῦ 1885.¹⁸ Νωρίτερα ὅμως τὸν ἴδιο χρόνο (ᾧ τῆς εἰρωνείας!) ὁ Schliemann ἔγραφε στὸν συμπατριώτη του Rudolf Virchow, διάσημο ἀνθρωπολόγο καὶ παθολόγο γιαντρά, μέλος τῆς Ἀκαδημίας Ἐπιστημῶν τοῦ Βερολίνου, στὸν ὁποῖο μάλιστα εἶχε συστήσει ὁ Gladstone στὸν Schliemann νὰ στραφεῖ γιὰ νὰ τὸν συμβουλευτεῖ γιὰ μερικὰ θέματα ἀνθρωπολογικοῦ ἐνδιαφέροντος, ὅτι ἀπεχθάνεται τὴν πολιτικὴ

τοῦ Gladstone σὲ θέματα τῆς ἀποικιοκρατίας, ιδιαίτερα «Denn er macht schauderhafte Politik und hat das schöne Ägypten vollends zugrunde gerichtet» (ἀπὸ γράμμα τοῦ στὸν Virchow τῆς 15/1/1885).¹⁹ Τόσο πολὺ φαίνεται ὅτι ὑπερισχύουν τῆς φιλίας καὶ τῆς συνεργασίας τὰ αἰσθήματα, ποὺ τοῦ προκαλοῦν οἱ πολιτικὲς διαφορὲς, ὥστε ὑπογραμμίζει στὸ ἴδιο γράμμα τοῦ στὸν Virchow: «Στὸ πρόβλημα τῆς ἀποικιοκρατίας ἐλπίζω νὰ συμεριζέστε σὲ ὅλα τὸν Βίσμαρκ. Ἡ πολιτικὴ τοῦ Gladstone μοῦ εἶναι πολὺ ἀπεχθής. Ἐλπίζω ὅτι, μέχρι νὰ διαβάσετε αὐτὸ τὸ γράμμα, ὁ Gladstone δὲν δὰ εἶναι πιά στὴν ἐξουσία». Sic transit amicitia mundi!

18. Ἐπὶ γράμμα τοῦ στὸν Virchow, βλ. Meyer 1936, 245.

19. ᾠ.π., 243 κ.έ.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Κορρές, Γ., 1974. *Βιβλιογραφία Ἑρρίκου Σλήμαν*, Ἀθήνα: Βιβλιοθήκη τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας.
Meyer, E., 1936. *Briefe von Heinrich Schliemann*, Berlin: W. de Gruyter.
Meyer, E., 1953. *Heinrich Schliemann; Briefwechsel. I. Band, von 1842 bis 1875*, Berlin: G. Mann.

Meyer, E., 1958. *Heinrich Schliemann; Briefwechsel. II. Band, von 1876 bis 1890*, Berlin: G. Mann.
Meyer, E., 1969. *Heinrich Schliemann: Kaufmann und Forscher*, Göttingen: Musterschmidt Verlag.
Panagopoulos, A., 1980. 'Fugitives and Refugees in the Peloponnesian War', *ΕΕΦΣΠΑ* 27: 247-296.